

KES ÕPETAS EESTLASE LUGEMA-KIRJUTAMA?

- * 13.—14. sajand — koolihariduse algus Eestis
- * 15.—16. sajand — esimesed linnakoolid Eestis
- * 16. sajandi II pool — asuti talurahvale lugemist õpetama
- * 1575. a. — ilmus esimene eestikeelne aabits
- * 1638. a. — varasem teade talurahvakoolist Rakveres
- * 1687. a. — pandi alus talurahvakoolidele
- * 1867. a. — kirjutamise ja rehkendamise kohustus Põhja-

Eestis

* 1939/1940. a. oli praeguse Ida-Virumaa territooriumil 79 kooli, lisaks Avinurme piirkonnas 7; praegu on 14 kooli.

Vanasõna ütleb, et juba Aadamast saadik on olnud rumalaid rohkem kui tarku. Aga et keegi kindlasti ei taha rumal olla, siis püüame kõik targaks saada. Ka kooliõpetuse kaudu.

Järgnevalt väike ülevaade kooliõpetuse algusest peaaesjalikult praeguse Ida-Virumaa territooriumil. Jutt on ajendatud ikka veel levitatavast arvamusest, nagu oleks alles 1940. aasta toonud eestlasele vaata et paradisõnne.

Kirde-Eesti on vanemaid asustatud alasid Eestis; esimesed jäljed inimühiskonna olemasolust siinmail ulatuvad nooremasse kiviaega. Praeguseks peetakse Kirde-Eestit ääremaaks, kus kõlbab ainult loodust lagastada, mitte aga inimväärselt elada. Elanikke jääb aina vähemaks, ja selle peapõhjuseks on koolide sulgemine.

Suulise pärimusena põlvest põlve kandunud rahvapedagoogika kasvatas lastes austust pere liikmete, töö ja kogu ümbritseva elu vastu. Esimesed teated koolihariduse andmisest Eestis ulatuvad 13. sajandisse, mil asutati toom- ja kloostrikooli. Toomkool kuulus toomkiriku (piiskopi või peapiiskopi peakirik) juurde ning tema esmaseks ülesandeks oli välja õpetada vaimulikke. Kuid seal õppis ka ilmalikke, peamiselt aadilapsi. 16. sajandist muutusid need koolid järk-järgult gümnaasiumideks. 1319. aastal asutatud Talinna toomkool tegutses gümnaasiumina aastani 1940.

Siiski oli 16. sajandi keskpaigani kooliharidus eestlasele praktiliselt kättesaamatu. Poola võimu ajal oli neile avatud tee jesuiitide kooli ja tõlkide seminari ja juba 18. sajandi keskel oli Eesti linnades koole, mille ülalpidamises ja juhtimises osalesid riik, kirik ja rüütelkond (vahepealsesse aega mahub ka ülikooli asutamine Tartus aastal 1632). Linnakooli Narvas pidas ülal raad, Kiriku visitatsiooni-protokollis on kirjas, et 1638. aastal oli Rakveres palgaline

koolmeister — seega oli siis ka kool.

Esimene eestikeelne aabits ilmus 1575. aastal ja protestantlik kirik hakkas hoolitsema talurahva lugemisoskuse ja ristiusu algete tundmise eest, sealhulgas ka koduõpetuse kaudu. 1643. aastal kontrollis piiskop J. Ihering Haljala ja Viru-Nigula kihelkonda ning levis samal ajal aabitsaid, neli aastakümnet hiljem andis asehaldur Tungel välja korralduse, milles nõuti koolimajade ehitamist kirikute juurde ning koolimeistrite palkamist. Sajandi lõpuks oli Virumaa kümnest kihelkonnast koolimajad Viru-Nigulas, Jõhvis ja Lügä-nusel. Valitsuse otsusega kohustati kihelkondi koole asutama ja nii pandi alus talurahvakoolidele. Selles käisid peamiselt poeg-lapsed, kusjuures koolidest vabastati nende talupoegade lapsed, kelle isad oskasid kodus lugemist õpetada. Koolis õpiti lugema aabitsast.

Põhja-Eestis halvasid kooliõpetust Põhjasõda, nälg ja katk. Lugemisoskus püsis siiski, peamiselt kodu- ja leerioõpetuse abil. Aastaks 1726 oskas lugeda umbes 10 protsenti talupoegadest.

Koolide edendamine oli visa, koole hakkas juurde tulema alles pärast talurahvaseaduse väljajaandmist 1816. aastal. Sellest ajast kuni aastani 1823 oli meie mail Kukruse, Jõhvi, Mäetaguse, Kurtna, Kohtla, Konju, Pagari, Sompa, Edise ning Tammiku kool. Kehtis nõue, et kool oleks igas mõisas ja kihelkonnas. Kihelkonnakoolid olid ainult Jõhvis, Vaivaras ja lisaks. Pärast kogukonnaseadust asutati vallad, siis hakati ehitama ka suuremaid koolimaju. See oli juba 19. sajandi teisel poolel.

Pärast Esimest maailmasõda elavnes koolielu uuesti. Ida-Virumaa sai 13 uut kooli (arvesse pole võetud tookordset Tartumaa osa). 1917. aasta jaanuarist hakkas ilmuma ka esimene eestikeelne perioodikaajakiri «Kasvatus ja Haridus» ning tähelepanuväärne on seegi, et vahe-

peal venestunud koolides lubati sama aasta sügisest algkoolis õpetada kohalikus keeles. Hakati koostama uusi õppekavasid ning kujundama uusi koolitüüpe.

Eesti Vabariigi ajal asutati Ida-Virumaal 13 uut kooli, näiteks Kuulakülas, Peeril, Oandus, Sirtsis, Peressaares, Soldinas... Kes meist mäletab veel neid koole? Toila keskkooli direktori O. Vallimäe kogutud andmetel oli 1939/40. aastal Ida-Virumaa 14 vallas kokku 79 kooli. Peale selle töötas Virumaa kaevanduskool, täienduskoolides sai õppida kodutööstust, kodumajapidamist, kangakudumist, loomakasvatust ja aiandust. 1939. aastal ei olnud koolis käinud vaid 7,4 protsenti rahvastikust, seevastu gümnaasiumi lõpetanutel (neil oli õigus astuda kõrgkooli eksamiteta) olid selged mitmed võorkeeled.

Selline oli seis, kui 1940. a. tuldi Eestisse kirjaoskamatu liikvideerima. Alustati hariduskorralduse nõukogulikustamist. Näiteks lülitati keskkoolide õppeplaani NSV Liidu ajalugu, konstitutsioon ja geograafia. Hakati tõlkima nõukogulikke õpikuid, koolides moodustati pioneeri- ja komсомoliorganisatsioon. Endised seltsid ja liidud keelati.

Teine maailmasõda hävitas paljud koolid, hiljem mitmed siiski taastati. Taastati ka nõukogulik haridussüsteem, õppeplaani ning õpikuid koostades ühendati eesti kooli kogemus nõukogude pedagoogika põhimõtetega. Hariduse väärtus hakkas taasapisi langema, ühes sellega ka üldine kultuur ja majanduselu.

Kui 1960. aastal oli Ida-Virumaal veel 59 kooli, algas kurb etapp: väikekoolide sulgemine. Ehitati uusi koole, endisaegsetele tähelepanu ei jätkunud. On kurb lähiminevikust meenutada, et Kohtla-Järve rajoon oli Eesti NSV-s aina esirinnas: ikkagi tervelt 75 protsenti õpilastest õpi uutes koolides! Aga nende uutega on olnud suuremaid muresid kui omal ajal väikeste koolidega. Kuni jõudsi me siamaani, mil on ümber kukkumas Lohusuu, Ulvi, Tudulinna, Maidla, Illuka ja Lügä-nuse kool.

Kas on veel rohtu, mis avitaks meie koolid vaeslaste seisusest välja? Kõik ju kinnitavad, et uut Eestit saame ehitada ainult haritud inimestega.

Salme ARR